

WPROWADZENIE

„**Utilitas, firmitas, venustas**” - użyteczność, trwałość i piękno - to trzy główne zasady kształtowania architektury sformułowane przez Witruwiusza, rzymskiego inżyniera działającego w I w.n.e., które - mimo upływu prawie dwóch tysięcy lat - są aktualne także i dzisiaj. Nie zawsze jednak udaje się połączyć w harmonijną całość te niezbędne elementy doskonałej architektury.

Zgodnie z aktualnymi tendencjami światowymi, kształcenie architektów prowadzone jest w trzech podstawowych systemach związanych z typem i charakterem uczelni: na uniwersytetach (z akcentem na nauki społeczne - utilitas), na uczelniach technicznych, niekiedy także w połączeniu z inżynierią lądową (z akcentem na trwałość - firmitas) oraz w akademiach sztuk pięknych (z akcentem na piękno - venustas). Jak z tego wynika, w każdej ze szkół w zależności od tego, przy jakiej znajduje się uczelni, preferowany jest inny system wartości, a akcenty rozmieszczane są na różnych elementach witruwiańskiej triady.

Usytuowanie architektury na pograniczu różnych dziedzin nauki, sztuki, a także traktowanie jej jako umiejętności stwarza szereg problemów natury metodologicznej, poczynając od definicji samego pojęcia, poprzez określenie celów i zakresu działania, aż po trudności z ustaleniem roli współdziałających dyscyplin pomocniczych. Mimo iż budowanie należy do najstarszych działań cywilizacyjnych, towarzyszących człowiekowi od zarania dziejów - architektura jako dyscyplina naukowa zdaje się dopiero wyłaniać z chaosu wskazań praktycznych sprawdzonych wprawdzie przez wielowiekowe doświadczenie, ale niedostatecznie usystematyzowanych i nie zweryfikowanych empirycznie zgodnie z współczesnymi kryteriami. Sam koncept architektury jako nauki jest często kwestionowany w środowisku zawodowym, które negując naukowy charakter architektury podkreśla ścisłe związki tej dziedziny przede wszystkim ze sztuką, a ponadto warszatem praktycznym opartym na doświadczeniu i tzw. zdrowym rozsądku. W wyniku takiego podejścia, a także w rezultacie pewnej izolacji środowiska na-

ukowego w okresie PRL i ograniczonego kontaktu z nauką światową, badania naukowe w dziedzinie architektury rozwijały się w naszym kraju z dużym opóźnieniem w stosunku do osiągnięć światowych. Także i dzisiaj odczuwany przez krajowe ośrodki naukowe brak dostępu do ogromnej literatury z zakresu relacji między człowiekiem a „środowiskiem budowanym” (ang. *built environment*) opóźnia w sposób znaczący dorównanie do poziomu ośrodków naukowych przodujących w tej dziedzinie (głównie w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii). Dodatkowym elementem utrudniającym wszechstronny rozwój naukowy jest jednostronność kształcenia architektów w kraju (tylko w uczelniach technicznych), co w dużym stopniu wpływa na hermetyczność środowiska i brak umiejętności współpracy, zwłaszcza ze specjalistami z dziedziny nauk humanistycznych.

Brak wykształconych wzorców metodologicznych, swoistych dla architektury jako dziedziny nauki, utrudnia porozumienie z przedstawicielami innych dyscyplin, a potrzeba korzystania z metodologii innych nauk naraża architektów na zarzuty dyletantyzmu.

Niniejszy Zeszyt Naukowy poświęcony wybranym zagadnieniom teoretycznym architektury i urbanistyki ma na celu przybliżenie czytelnikowi problemów jakościowych ze szczególnym akcentem na jakość przestrzeni odbieraną w kategoriach społecznych, a także zapoznanie z ważnymi pozycjami literaturowymi i trendami światowymi w tym zakresie.

Współautorzy zeszytu, Elżbieta i Andrzej Niezabitowscy, są członkami IAPS-u (International Association for People-Environment Studies) - międzynarodowej organizacji z siedzibą w Wielkiej Brytanii, zajmującej się badaniami środowiska kulturowego w szerokim tego słowa znaczeniu, a odnoszącymi się zarówno do skali globalnej, czyli skali makro-, a więc planowania przestrzennego i urbanistyki, jak i do skali mikro-, czyli do poszczególnych obiektów architektonicznych. Członkami tego towarzystwa, oprócz architektów, są geografowie, socjologowie, psychologowie, fizjologowie, lekarze i inni specjaliści także w dziedzinach technicznych. Pole działania jest więc ogromne, a zasób wiedzy coraz bardziej powiększający się i obciążający twórcę-architekta coraz to większą odpowiedzialnością. Dzisiaj dzieła architektury nie można traktować na równi z dziełem sztuki malarskiej czy muzycznej, które użytkownik może odrzucić nie oglądając lub nie słuchając. Obiekt architektury to bardzo trwałe i niezwykle kosztowny przedmiot użytkowy, od którego użytkownik nie może uciec - musi w nim żyć i pracować. Stąd właśnie wywodzą się koncepcje zmierzające do poddania testom jakościowym obiektów architektonicznych na wzór takich testów stosowanych w przemyśle np. samochodowym, w którym tzw. spirala doskonalenia produktu pozwala na stałe podnoszenie jakości. W przypadku samochodów jest to oczywiste i żaden konstruktor, projektant

karoserii ani producent samochodów nie ma pretencji o to, że ich produkt porównuje się z innymi i określa standardy. Niestety, nieco inaczej do badań jakościowych podchodzą architekci w naszym kraju, widząc w tym głównie zagrożenie, a nie pomoc w doskonaleniu się w zawodzie.

W okresie ostatnich 30 lat opracowano na świecie model metodologiczny całościowej oceny jakościowej obiektu architektury, określany mianem POE (Post-Occupancy Evaluation). Brak jest dobrego polskiego odpowiednika tej nazwy. Można określić tę metodę jako „ocenę jakości w trakcie użytkowania przy udziale użytkownika” lub krócej, „ocenę przestrzeni użytkowej”. Istotą tego podejścia jest uwzględnianie nie tylko ocen dokonywanych przez ekspertów, ale także opinii formułowanych przez użytkowników obiektu, którzy mają prawo wypowiedzieć się o jakości budynków będących środowiskiem ich życia, a także formułować swoje pragnienia i wyobrażenia z tym środowiskiem związane.

Artykuły pt. „Badania jakości w architekturze i urbanistyce” i „Jakość mieszkania w «blokowisku»” przybliżają tę metodę czytelnikowi. Umożliwia ona praktyczne połączenie elementów składowych witruiwianskiej triady - „utilitas, firmitas i venustas”, gdyż proponuje ocenę jakości w kategoriach: technicznej, funkcjonalnej i behawioralnej. Ta ostatnia kategoria ujmuje obok elementów piękna także głębsze, humanistyczne podejście do dzieła architektury i jego użytkownika, poprzez rozpoznanie najważniejszych ludzkich potrzeb psychicznych.

Dalsze artykuły, pt. „Humanistyczne wartości miejsca” i „Struktura przestrzenna miast a poczucie bezpieczeństwa”, stanowią rozwinięcie zagadnień behawioralnych w środowisku urbanistycznym. Pierwszy z nich, opracowany przez Magdalenę Nowak, jest fragmentem badań prowadzonych przez Autorkę w Katedrze Historii i Teorii Architektury na Wydziale Architektury Politechniki Śląskiej, które znalazły zwieńczenie w postaci pracy doktorskiej. Drugi z artykułów, „Struktura przestrzenna miasta a poczucie bezpieczeństwa”, autorstwa Andrzeja Niezabitowskiego jest próbą uwzględnienia pojęcia stresu w badaniach nad relacjami: człowiek - środowisko. Artykuł „Poznawcze aspekty funkcjonalno-przestrzennej struktury miasta” dotyczy bardzo wyspecjalizowanej dziedziny teorii architektury - semiotyki przestrzeni, badającej postrzeganie struktur przestrzennych i ich znaczenie w procesie poznawania i odczytywania środowiska. Ta dziedzina wiedzy jest szczególnie istotna w szeroko rozwijanych zagadnieniach „wayfinding”, czyli poszukiwania drogi w skomplikowanych, wielofunkcyjnych strukturach miejskich i zespołów architektonicznych.

Zakres problemowy zeszytu został ograniczony do kilku wybranych, wyżej opisanych problemów i stanowi zapowiedź rozszerzenia problematyki teorii architektury w dalszych ze-

szytach, które w sposób pełniejszy zobrazują zarówno wyniki, jak i zamierzenia badawcze kształtującej się szkoły teorii architektury w naszym kraju.

Zagadnienia teorii architektury stanowiące podbudowę praktyki projektowej o najwyższych standardach użytkowych i estetycznych są popularne w środowisku młodych naukowców Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej. Do szczególnie interesujących, obok badań jakościowych, należą problemy budowy formy architektonicznej rozwijane na bazie badań rozpoczętych przez Andrzeja Niezabitowskiego w monografii pt. „O budowie przestrzennej dzieła architektury”, a także badań prowadzonych w ramach IAPS-u w „Space Syntax Group” z siedzibą w Eindhoven. Podejmowane są także tematy z zakresu aspektów poznawczych architektury, krytyki architektonicznej, a ponadto badań nad historią najnowszej architektury światowej i dziełami jej czołowych twórców.

Andrzej Niezabitowski